

BADANIA TERENOWE I MATERIAŁY

JACEK WOŹNY

OBOZOWISKO MEZOLITYCZNE W KORONOWIE, STAN. 5, WOJ. BYDGOSKIE (ZE STUDIÓW NAD GRUPĄ CHOJNICKĄ W DORZECZU BRDY)

Świat obiektywnej wiedzy naukowej (Heller 1992, s. 158-160) wypełniają w archeologii informacje o nowoodkrytych źródłach, wzbogacone interpretacją oraz refleksją teoretyczną. Niekiedy mamy do czynienia z sytuacją, gdy zapomniane informacje przywracane są nauce. Potwierdza to historia obozowiska kultury hamburskiej w Linach, odkrytego pierwotnie w 1928 r. przez O. Dobrinta, powtórnie i ostatecznie zaś, przez M. Kobusiewicza w 1969 r. (Schild 1975, s. 205). Podobny model poznawczy dotyczy również stanowiska mezolitycznego w Koronowie. Celem artykułu jest prezentacja inwentarza krzemienego z odkrytego tam obozowiska oraz przedstawienie historii jego odkrycia i rangi na tle kluczowych stanowisk postmaglemoskich na Pomorzu.

1. KONTEKST HISTORYCZNY

Pierwszy zabytek mezolityczny odkryto nad Brdą około 1880 r. w Bydgoszczy – Czersku Polskim. Informacje o materiałach południowo-kaszubskich pojawiły się w 1887 r. (Charzykowy, Nowy Młyn). Do końca XIX w. "Amtliche Berichte über die Verwaltung des Westpreussischen Provinzial – Museums", wydawane od 1892 r. w Gdańsku, opublikowały wzmianki dotyczące obozowisk w Kiełpinie i Swornigaciach. Okres 1920-1939 związany był z badaniami polskich archeologów: Józefa Kostrzewskiego nad dolną Brdą, Tadeusza Wagi nad środkowym biegiem tej rzeki i Władysława Łęgi nad górną Brdą (Woźny 1987, s. 8). Szczególne znaczenie posiada praca "Kultura nadodrzańskiej ceramiki sznurowej w Wielkopolsce" T. Wagi (Waga 1931). Obok obiektów należących do tej kultury, autor wymienia w niej starsze stanowiska, głównie z mezolitu.

Do takich należą: Bydgoszcz – Czersko Polskie, Frasunek, Glinno, Kiełczewo, Koronowo, Koziędoły, Michalcza, Niwka, Roszkówko, Rudki, Sierakowo oraz Wielichowo. Chronologię każdego z nich badacz ten określił jako mezolit i neolit, zaś wśród kultur wymienił “tardenuaską, ceramikę sznurowej i wielkopolską” (Waga 1931, s. 36-38). Dla T. Wagi, z przeprowadzonego przez niego omówienia inwentarza krzemienno-ogłowego oraz naczyń “wielkopolskiej kultury ceramiki sznurowej”, wynikało jasno, że stanowi ona “zwarty zespół kulturowy” (Waga 1931, s. 36). Głównym wyznacznikiem tej spójności było występowanie “grocików sercowatych, pokrewnych im grocików trójkątnych, grotów laurowatych importowanych oraz ich miejscowej przeróbki, skrobaczy wiórowych i nieregularnych, świdrów, piłek a przede wszystkim ogromnej obfitości wiórów i rdzeni” (Waga 1931, s. 37).

Tadeusz Waga doceniał rangę systematycznych opracowań materiałów krzemienno-ogłowych. Dwa czynniki wpłynęły jednak negatywnie na późniejsze wykorzystanie jego monografii. Zawarte w niej analizy i wypowiedzi syntetyczne determinowane były, pozostającym w świadomości badacza, przemieszczeniem kulturowym większości osad oraz “na domiar złego, brakiem danych o drobnych narzędziach ceramiki sznurowej poza Wielkopolską” (Waga 1931, s. 25), uniemożliwiającym szersze porównania. Praktyka badacza obciążona była dodatkowo wpływem ewolucjonizmu kulturowego, rozwijanego głównie w “szkole poznańskiej”, wokół J. Kostrzewskiego, skąd właśnie wywodził się T. Waga (Ostoja-Zagórski 1995, s. 15-32). Postępujący rozwój narzędzi, od form prostych do skomplikowanych odzwierciedla przekonanie T. Wagi o tym, że grociki sercowate rozwijając się miały z dłutowatych przez cały szereg ogniw pośrednich, zaś zbrojniki igiełkowate (m.in. trójkąty) “jako relikty minionej epoki” (Waga 1931, s. 26) występowały zawsze z dłutowatymi (trapezami).

Różnorodność wykorzystanych przez T. Wagę inwentarzy najprawdopodobniej wynika ostatecznie z przyjętego modelu ewolucji geometrycznych form zbrojników poprzez trójkąty i trapezy do grocików sercowatych. Ponieważ badacz ten dostrzegał w bogactwie materiałów krzemienno-ogłowych z obozowisk wydmowych świadectwo rozwoju “wielkopolskiej kultury ceramiki sznurowej”, składnik mezolityczny utracił swą samodzielną pozycję i zniknął ze świata obiektywnej wiedzy naukowej. W wypadku stanowiska koronowskiego zapomnienie objęło bardzo szeroki inwentarz: 24 grociki dłutowate, 21 grocików igiełkowatych z ukośnie ściętą podstawą, 10 grocików igiełkowatych z prostą podstawą, 7 skrobaczy wiórowych, krótkich, 4 skrobacze łódkowate, 38 skrobaczy nieregularnych, wykonanych z grubych odłupków, 34 wióry z wnęką boczną, 25 wiórów ukośnie ściętych, 5 wiórów załuskanych na krawędziach bocznych retuszem użytkowym, 1 wiór podwójnie ukośnie ścięty, 1 wiór mały załuskany na wszystkich krawędziach, 22 rdzenie (1 wysmukły, długi 7 cm), 15 łuszczyków, 2 świdry małe, 1 wiór półkolisty na krawędzi bocznej załuskany (zbliżony do ostrza Gravette). Kilkaset wiórków (Waga 1931, s. 12).

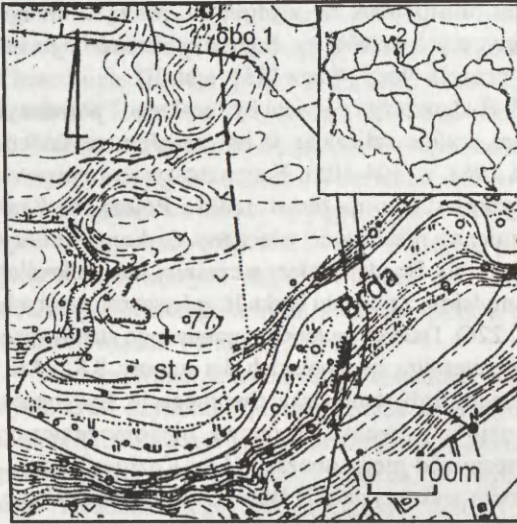
Oprócz tych mezolitycznych zabytków krzemienno-ogłowych, T. Waga wymienił 7 fragmentów ceramiki oraz 1 grocik sercowaty, które związane są z kręgiem sznurowym (Waga 1931, s. 13). Cały inwentarz, przechowywany do 1939 r. w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu, podczas działań wojennych uległ zniszczeniu. Zachował się

lakoniczny opis położenia stanowiska: "Koronowo, na wydmie po prawym brzegu Brdy", oraz rysunki 10 niecharakterystycznych skrobaczy, 1 grocika sercowatego i 4 fragmentów ceramiki opublikowane w pracy T. Wagi (Waga 1931, tabl. II).

Jedynie C. Potemski w "Pradziejach Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego" powtórzył informacje o obozowisku koronowskim, trafnie zaliczając je do mezolitu, ze śladem nawarstwień neolitycznych (Potemski 1963, s. 104-105). Fragmentaryczny opis stanowiska zawierała publikacja W. Rączkowskiego na temat neolitu Pojezierza Krajeńskiego, przy czym inwentarz krzemienno-kościelny włączono do kręgu kultury ceramiki sznurowej (Rączkowski 1987, s. 86). Bogdan Balcer wcześniej już podkreślał trudność pełnej charakterystyki tego kompleksu, z powodu braku liczniejszych, czystych stanowisk osadniczych (Balcer 1983, s. 226). Danych na temat omawianego stanowiska nie znajdujemy we współczesnej syntezie mezolitu ziem polskich. Jej autorzy, S.K. i J.K. Kozłowski wymieniają natomiast z dorzecza Brdy stanowiska: Swonegacie, Bydgoszcz – Czersko Polskie oraz Nowy Młyn – najbliższy wobec Koronowa, niehomogeniczny (z elementami mazowszańskimi) i znacznie od niego uboższy (J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1977, s. 242). Podobne źródła wykorzystała H. Więckowska, podkreślając eponimiczny charakter Nowego Młyna dla grupy chojnickiej (Więckowska 1975, s. 402). W najnowszej monografii mezolitu Pomorza T. Galiński poszerzył bazę źródłową o wyniki badań Z. Bagniewskiego na Pojezierzu Kaszubskim oraz W. Stoczkowskiego wokół Bydgoszczy, z pominięciem obozowiska w Koronowie. Dzięki tej pracy, zyskujemy jednak możliwość oceny rangi poznawczej zespołu krzemienno-kościelnego z Koronowa. W porównaniu z głównymi pomorskimi inwentarzami mezolitycznymi, archiwalny zbiór T. Wagi dorównuje pod względem ogólnej struktury grup narzędziowych zespołom najbogatszym, ze stanowisk takich jak Dobra 53, Szczecin – Jezierzycy 19, Jastrzębia Góra 4, Swonegacie 6 czy Turowiec 3. Należy podkreślić, że niektóre kategorie narzędzi posiadają w Koronowie 5 szczególnie bogatą reprezentację. Dotyczy to przede wszystkim trapezów ("grociki dłutowate"), których liczebność, łącznie z późniejszymi odkryciami, sięga 27 okazów. Nasycenie inwentarza tak znaczną ich grupą stanowi precedens w skali Pomorza (Galiński 1992, tabela 8). Poza strefą pojezierną, nawet kluczowe dla późnego mezolitu stanowisko XIII/60/62 w Wieliszewie, ze stosunkowo pokaźną liczbą 26 trapezów, ustępuje zespołowi z Koronowa (Schild, Marczak, Królik 1975, s. 85). Porównania te jednoznacznie wskazują na późnomezolityczny wiek obozowiska (Bagniewski 1987, s. 116).

2. KONTEKST GEOGRAFICZNY

Szczegółowe badania powierzchniowe przeprowadzone w 1987 r. przez pracowników WKZ w Bydgoszczy, doprowadziły do odnalezienia zwydmionej wyniosłości na prawym brzegu Brdy w Koronowie, której położenie zgodne jest z opisem T. Wagi (ryc. 1). Zalegał na niej w układzie bezkrzemienicowym zespół narzędzi, półwytworów i odpadów o wieku mezolitycznym. W 1987 r. zrealizowano jedynie wstępny etap rozpoznania stanowiska. Badania z dokumentacją planigraficzną (ryc. 2) powtórzone zostały w 1995, przez J. Woźnego, z ramienia Zakładu Archeologii WSP w Bydgoszczy, gdzie przechowywane są obecnie materiały.

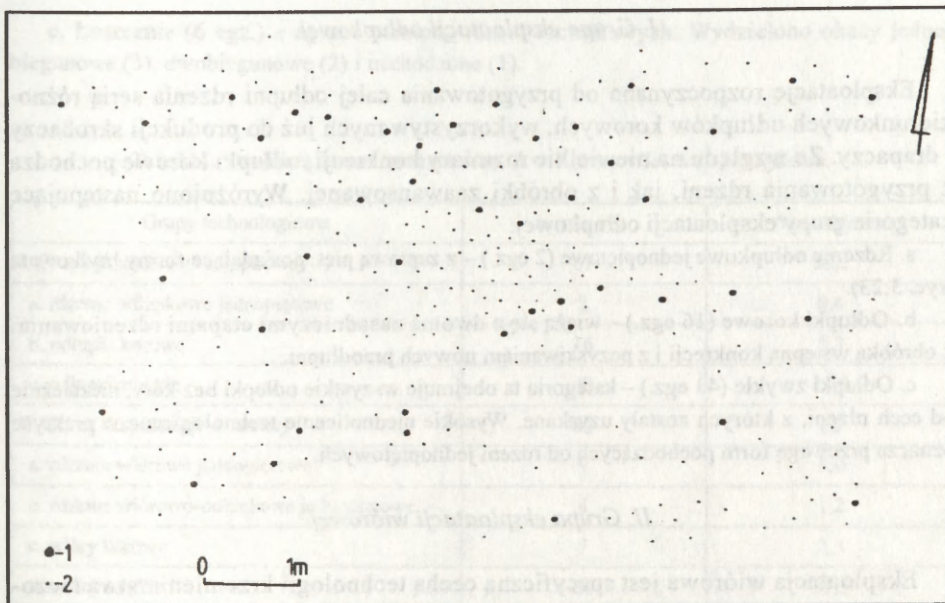

Ryc. 1. Koronowo, woj. bydgoskie, topografia stan. 5 (oznaczone krzyżykiem).
Na mapce Polski zaznaczono miejsce stan. 5 z Koronowa (1) i zespołów południowokaszubskich (Męcikał, Zbrzyca) (2).

Fig. 1. Koronowo. Bydgoszcz province. Topography of Site 5 (indicated by cross). Location of Site 5 at Koronowo (1) and assemblages from southern Kaszuby - Męcikał, Zbrzyca (2) are marked on map of Poland.

Rozrzut przestrzenny zabytków obejmuje około 50 m² fragmentu VI terasy Brdy, pokrytej w tym miejscu bezstrukturalnymi, przewianymi piaskami. Nie tworzą one klasycznych form wydmowych. Najbliższe utwory eoliczne wieku wczesnoholoceniowego występują na północ od Koronowa, w rejonie Tucholi, gdzie Czerska Struga uchodzi do Brdy (Nowicka 1958, s. 40). Piaszczyste podłoże stanowiska buduje sandr, będący płaszczem osadzonych wskutek działalności wód lodowcowych piasków i żwirów (Galon 1953, s. 1-56). Spośród jedenastu wyznaczonych dla Brdy teras, jedynie trzy poziomy nadzalewowe pochodzą z holocenu. Poważnie ogranicza to możliwość badania chronologii względnej stanowisk mezolitycznych (Woźny 1987, s. 10-11). Odnajdujemy jednak determinującą rolę czynnika hydrograficznego w sposobach lokalizacji obozowisk wobec koryta rzeki. Za wyjątkiem Koronowa 5, Męcikału 19-20, Bydgoszczy – Jachcic 9 oraz Bydgoszczy – Czerska Polskiego, kilkadziesiąt pozostałych stanowisk mezolitycznych, szczególnie w górnym biegu Brdy, nie wychodzi nigdy ponad III terasę nadzalewową (Woźny 1987, s. 19-20). Tego rodzaju preferencje siedliskowe wynikają prawdopodobnie z naturalnej retencji wód w jez. Charzykowskim, zapobiegającej gwałtownym wezbraniom poniżej niego.

Świat roślinny wokół stanowiska koronowskiego zbliżony jest do rekonstruowanych biocenoz okresu atlantyckiego (Hjelmroos-Ericsson 1981). Specyfika sandru polega na występowaniu dzisiaj licznych reliktyw flory wczesno- i środkowoholoceniowej. Spotykane są pierwotne zespoły łągów jesionowo-olchowych, grądów subkontynentalnych porastających brzegi dolin, dąbrów, buczyn a także roślin wodnych i torfowiskowych (Boiński 1985, s. 19). Wartki prąd rzeki u stóp obozowiska jeszcze niedawno umożliwiał tarło pstrąga i lipienia (Boiński 1985, s. 54). Zanieczyszczenie wody oraz monokulturowy charakter upraw leśnych stopniowo eliminują relikty dawnego ekosystemu, chronione obecnie w ramach Tucholskiego Parku Narodowego.

Ryc. 2. Koronowo, woj. bydgoskie, stan. 5. Planigrafia zabytków krzemiennych:
1 – narzędzia, rdzenie; 2 – odpady, półwytwory.

Fig. 2. Koronowo. Bydgoszcz province, Site 5. Horizontal distribution of flint artifacts:
1 - tools, cores, 2 - waste, semi-products.

3. TECHNIKA PRODUKCJI KRZEMIENNEJ. OGÓLNA STRUKTURA INWENTARZA

Wieloaspektowa analiza półsurowca i narzędzi krzemiennych ukazuje charakterystyczne dla środkowego holocenu systemy adaptacyjne grup ludzkich. Dorzecze Brdy, dostarcza dla tego zagadnienia interesujących źródeł. W celu rozpatrzenia struktury zespołu z Koronowa, pozyskane zabytki uporządkowano w pięciu grupach. Nie odpowiadają one pełnemu cyklowi technologicznemu. Wyróżniającą bowiem cechą obróbki krzemienia w tym regionie jest brak fazy obłupniowej. Od początku rdzeniowania produkowano oraz wykorzystywano wióry i odłupki. Pod względem surowcowym na stan. 5 w Koronowie wystąpiło 298 wyrobów i odpadów z krzemienia bałtyckiego oraz 2 odłupki z krzemienia pomorskiego. (tab. I). Analogiczne proporcje gatunkowe obserwowane są na stanowiskach mezolitycznych w dolnym i środkowym biegu Brdy. Obozowiska południowokaszubskie nad górną Brdą, zawierają natomiast od 20% (Męcikał 11, Swornegacie VI) do 40% krzemienia pomorskiego (Zbrzyca 2, Swornegacie III) (Woźny 1987, s. 58).

I. Grupa eksploatacji odłupkowej

Eksploatację rozpoczynano od przygotowania całej odłupni rdzenia serią różnokierunkowych odłupków korowych, wykorzystywanych już do produkcji skrobaczy i drapaczy. Ze względu na niewielkie rozmiary konkrecji, odłupki korowe pochodzą z przygotowania rdzeni, jak i z obróbki zaawansowanej. Wyróżniono następujące kategorie grupy eksploatacji odłupkowej:

a. Rdzenie odłupkowe jednopiętowe (2 egz.) – z zaprawą pięt, posiadające formy bryłkowe (ryc. 3:23).

b. Odłupki korowe (16 egz.) – wiążą się z dwoma zasadniczymi etapami rdzeniowania: z obróbką wstępną konkrecji i z pozyskiwaniem nowych praodłupni.

c. Odłupki zwykłe (43 egz.) – kategoria ta obejmuje wszystkie odłupki bez kory, niezależnie od cech rdzeni, z których zostały uzyskane. Wysokie ujednoczenie technologiczne w praktyce oznacza przewagę form pochodzących od rdzeni jednopiętowych.

II. Grupa eksploatacji wiórowej

Eksploatacja wiórowa jest specyficzną cechą technologii krzemieniarstwa mezolitycznego w dorzeczu Brdy. Wyróżnione w niej kategorie wyraźnie oddają dążenie do unifikacji półsurowca.

a. Rdzenie wiórowe jednopiętowe (9 egz.) – stanowią najczęściej spotykany i prawdopodobnie optymalny typ rdzenia. Posiadają formy stożkowe i tabliczkowe. Negatywy wiórów na rdzeniach jednopiętowych stożkowych są regularne i smukłe, natomiast na formach tabliczkowych przybierają proporcje nieco bardziej krępe, przy zachowanej równoległości boków. Znalaziono 5 okazów stożkowych oraz 4 tabliczkowe (ryc. 3: 18-21).

b. Rdzenie wiórowo-odłupkowe jednopiętowe (4 egz.) – wyróżnione zostały z powodu przejściowości pomiędzy rdzeniami wiórowymi a odłupkowymi. Kształtem nawiązują do typów wiórowych, są jednak bardziej krępe. Posiadają zaprawę pięt (ryc. 3:22).

c. Wióry korowe (7 egz.) – mniej regularne i masywniejsze od wiórów zwykłych.

d. Wióry zwykłe (64 egz.) – dominują okazy drobne, regularne, z wierzchołkami często podgiętymi. Wystąpiły 22 całe wióry, 20 części piętkowych, 18 części środkowych oraz 4 części wierzchołkowe.

III. Grupa charakterystycznych odpadów procesu rdzeniowania

Umieszczono tu wszystkie formy związane z naprawą rdzeni a także zróżnicowaną kategorię rdzeni szczątkowych.

a. Zatepce (2 egz.) – okazy wiórowe, mikrolityczne (ryc. 3:25).

b. Świeżaki (2 egz.) – pochodzą od rdzeni wiórowych z zaprawą krawędzi pięty (ryc. 3:24).

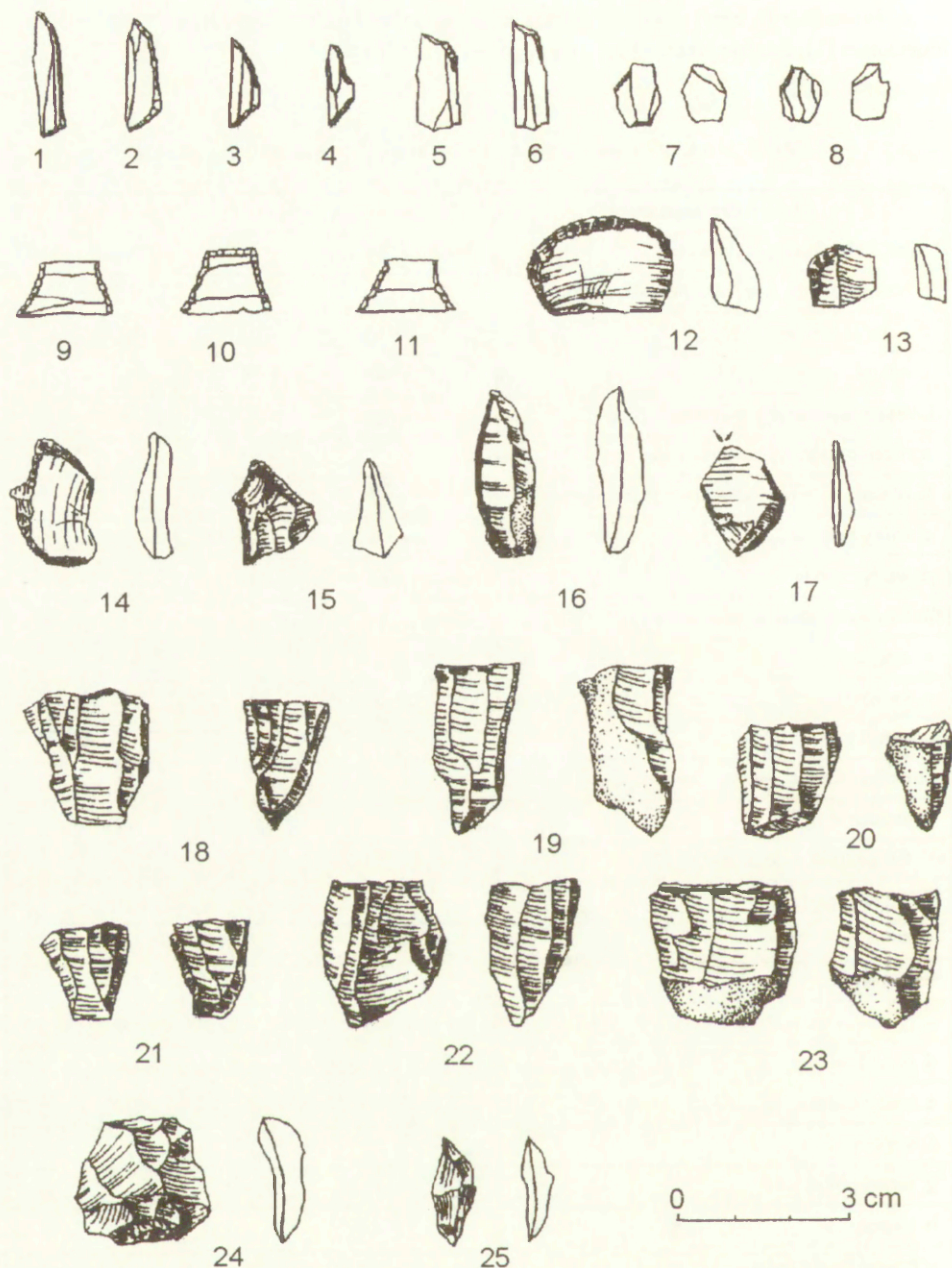
c. Odnawiaki (1 egz.) – zdejmują dużą część eksploatowanej odłupni i fragment pięty rdzenia.

d. Rdzenie szczątkowe (3 egz.) – formy nietypowe, trudne do jednoznacznej interpretacji. Posiadają wielokrotnie zmienianą orientację. W końcowej fazie obróbki służyły do produkcji drobnych odłupków.

e. Łuszcznie (6 egz.) – są one odmianą rdzeni szcztąkowych. Wydzielono okazy jedno-
biegunowe (3), dwubiegunowe (2) i uszkodzone (1).

Tabela I. Struktura inwentarza na stan. 5 w Koronowie, woj. bydgoskie.

Grupy technologiczne	Liczba egz.	% w zbiorze
I. Grupa eksploatacji odłupkowej	61	20,3
a. rdzenie odłupkowe jednopiętowe	2	0,6
b. odłupki korowe	16	5,3
c. odłupki zwykłe	43	14,3
II. Grupa eksploatacji wiórowej	84	28
a. rdzenie wiórowe jednopiętowe	9	3,0
b. rdzenie wiórowo-odłupkowe jednopiętowe	4	1,2
c. wióry korowe	7	2,3
d. wióry zwykłe	64	21,3
III. Grupa odpadów technicznych	14	4,6
a. zatępcze	2	0,6
b. świeżaki	2	0,6
c. odnawiaki	1	0,3
d. rdzenie szcztąkowe	3	1,0
e. łuszcznie	6	2,0
IV. Grupa łusek i okruchów	105	35,0
V. Grupa narzędzi	36	12,0
a. drapacze	5	1,6
b. skrobacze	7	2,3
c. rylce	2	0,6
d. przekłuwacze	5	1,6
e. wióry łuskane	4	1,2
f. trójkąty	2	0,6
g. formy półtylcowe	4	1,2
h. trapezy	3	0,6
i. fragmenty narzędzi	2	1,2
j. rylcowce	7	2,3
R A Z E M	300	

Ryc. 3. Koronowo, woj. bydgoskie, stan. 5. Wybór zabytków krzemiennych:

1-6, 9-11 – zbrojniki; 7-8 – rylcowce; 12-16 – drapacze i skrobacze; 17 – rylec; 18-23 – rdzenie;
24, 25 – odpady techniczne.

Fig. 3. Koronowo. Bydgoszcz province, Site 5. Selection of flint artifacts:

1-6, 9-11 - segments, 7-8 - micro-burins, 12-16 - endscrapers and scrapers, 17 - burin, 18-23 - cores,
24, 25 - technical waste.

IV. Grupa łusek i okruchów (105 egz.)

Kategoria ta zawiera mikroodłupki i łuski o średnicach mniejszych od 1,0 cm. Zaliczono do niej również 12 okruchów termicznych.

V. Grupa narzędzi i charakterystycznych odpadów z ich produkcji

Przy opisie narzędzi starano się, aby terminologia odpowiadała znanym zestawieniom typologicznym. Nasz podział skrobaczy zbliżony jest do proponowanego przez R. Schilda (Schild, Marczak, Królik 1975, s. 22), zaś zbrojników do propozycji S.K. Kozłowskiego (S.K. Kozłowski 1972). Systematyka drapaczy oparta została na zróżnicowaniu kształtu drapisk oraz przebiegu boków łuskanych.

a. Drapacze (5 egz.) – znamy 3 okazy z drapiskami prostymi, symetrycznymi, bez łuskanych boków, 1 egzemplarz z prostym drapiskiem i łuskany bokami oraz 1 drapacz łukowy z surowymi bokami. Wszystkie wykonane są z odłupków (ryc. 3:12).

b. Skrobacze (7 egz.) – wykonane głównie z półsurowca odłupkowego. Wydzielić wśród nich można następujące odmiany: jednoboczne o boku łuskany prostym (4), jednoboczne o boku łuskany zakolonym (1), obuboczne o jednym boku łuskany prostym, drugim łukowym (2) (ryc. 3: 13-15).

c. Rylce (2 egz.) – wystąpiły rylce klinowe: środkowy, na wióroodłupku oraz boczny, wykonany z wióra (ryc. 3:17).

d. Przekłuwacze (5 egz.) – wykonane z odłupków, posiadają słabo wyodrębnione kolce.

e. Wióry łuskane (4 egz.) – obejmują kategorię półsurowiaków z fragmentarycznym łusaniem krawędzi.

f. Trójkąty (2 egz.) – odnotowano 1 trójkąt nierównoboczny, rozwartokątny, z łukowato uformowanym wierzchołkiem oraz 1 trójkąt smukły podprostokątny, mały i wąski (ryc. 3:1,2).

g. Formy półtylcowe (4 egz.) – reprezentowane są 2 półtylczaki pieńkowskie, wykonane z wąskich wiórów (ryc. 3:5,6). Posiadają krótkie, silnie pochylone półtylce z półstromym retuszem. Obok nich wystąpiły 2 drobne zbrojniki typu Nowy Młyn o rozwartej podstawie (ryc. 3:3,4).

h. Trapezy (3 egz.) – za główne kryteria wydzielenia określonego typu uznano proporcje (smukły-krępy), kształt boków retuszowanych oraz ich wzajemne usytuowanie (symetria-asymetria). Na tej podstawie wyodrębniono 2 trapezy smukłe, symetryczne o wklęsłych bokach a także 1 z dodatkowym retuszem krótkiego boku równoległego. Trapezy z retuszem trzeciego boku są na tyle rzadkie, że T. Galiński w monografii mezolitu pomorskiego nie tworzy z nich odrębnej grupy (Galiński 1992, s. 40). Również Z. Bagniewski wspomina o takich trapezach tylko w odniesieniu do południowokaszubskiego stanowiska Męcikał 6, noszącego ślady tradycji postjaniszławickiej. Wschodnie pochodzenie owych zbrojników sugerował wcześniej już S.K. Kozłowski, podkreślając w omówieniu podobnego okazu z Nowego Miasta na ziemi chełmińskiej, jego nawiązania do zespołów mazurskich oraz znalezisk z Krymu (S.K. Kozłowski 1967, s. 219 n).

i. Fragmenty narzędzi (2 egz.) – fragmenty półtylczaka i zbrojnika trójkątnego, zbyt uszkodzone, aby określić jednoznacznie ich kształt pierwotny.

j. Rylcowce (7 egz.) – wśród rylcowców, pozostałych na stanowisku po wykonaniu zbrojników, wystąpiła grupa 4 egzemplarzy podstawowych, z piętka wiórka, a także 3 rylcowce zwykłe, wg klasyfikacji R. Schilda (Schild, Marczak, Królik 1975, s. 31), (ryc. 3: 7,8).

4. KONTEKST KULTUROWY

Tadeusz Waga w swej monografii nadodrzańskej ceramiki sznurowej uznał inwentarz krzemienisty z Koronowa za tardenuaski (Waga 1931, s. 13). W opracowaniach międzywojennych nie traktowano ziem polskich jako kulturowej odrębności. Nawiązywano zasadniczo do jednostek wyróżnianych w Europie zachodniej. Największe rozprzestrzenienie przypisywano przemysłowi tardenuaskiemu, następnie maglemoskiemu, kundajskiemu i kampińskiemu (Więckowska 1975, s. 348). Przy rozpatrywaniu ciągłości osadnictwa uznawano obce pochodzenie mikrolitów, co czynił również T. Waga (Waga 1931, s. 26). W trakcie prac nad mezolitem prowadzonych na początku lat 60-tych zwrócono uwagę na tymczasowość pojęcia "przemysł tardenuaski". Silne rozczłonkowanie jednostki kulturowej i niedostateczne opracowanie wielu związanych z nią kwestii spowodowało, iż ostatecznie zrezygnowano z tego określenia, aczkolwiek zastosował jeszcze je C. Potemski w 1963 r., przy prezentacji archiwalnego stanowiska z Koronowa (Potemski 1963, s. 105). Stefan K. Kozłowski wyróżnił niebawem tzw. kulturę chojnicko-pieńkowską, z grupą chojnicką na wschodnim Pomorzu oraz grupą pieńkowską w strefie wielkopolsko-zachodniomazowieckiej. Wydzielenie tak zarysowanej jednostki taksonomicznej wzbudziło szereg kontrowersji. Hanna Więckowska nie zaakceptowała propozycji S.K. Kozłowskiego, widząc dwie oddzielne jednostki: grupę chojnicką o charakterze maglemoskim i "cykl pieńkowski" (Galiński 1992, s. 8).

Podstawy podziału mezolitu Pomorza nadal są modyfikowane i uzupełniane. Zbigniew Bagniewski wskazał na Kaszubach elementy janisławickie i komornickie (Bagniewski 1987). W strefie zachodniopomorskiej dostrzegane są coraz liczniejsze ślady tradycji skandynawskiej, kultur Oldesloe i Svaerdborg (Bagniewski 1996). Tadeusz Galiński w ostatnim opracowaniu syntetycznym dla Polski północnej, zaproponował zróżnicowanie zespołów mezolitycznych na kompleks Duvensee ("wspólnota Duvensee"), kompleks Maglemose ("wspólnota postmaglemoska" plus "kultura Svaerdborg") oraz zespoły związane z "kulturą janisławicką" (Galiński 1992, s. 122-123).

4.1. TECHNOLOGIA WYTWÓRCZOŚCI KRZEMIENNEJ

Produkcja krzemieniarska prowadzi do powstania określonego zestawu narzędzi. Odrzucone zostają odpady techniczne, rdzenie oraz pewna część wiórów i odłupków. Duże znaczenie szczególowego opracowania tych właśnie artefaktów podkreślają m.in. R.Schild (Schild 1975, s. 160-161) i J.K. Kozłowski (J.K. Kozłowski 1980). Niejednokrotnie dysponujemy inwentarzami pozbawionymi wskaźników typologicznych. Wówczas istotnym źródłem informacji jest morfologia półsurowca. Jak wykazał K. Szymczak, wiele cech metrycznych wiórów kultur chojnicko-pieńkowskiej i janisławickiej wskazuje na różnice pomiędzy technokompleksami późnego mezolitu (Szymczak 1982). Również K. Cyrek, opracowując użytkowanie surowców krzemienianych, podkreślał związki pomiędzy parametrami wiórów, rdzeni i narzędzi a ich specyfiką gatunkową (Cyrek 1983, s. 98).

Tabela II. Rozmiary półsurowca wiórowego na wybranych stanowiskach mezolitycznych w dorzeczu Brdy

Stanowisko	Długość wiórów		Szerokość wiórów		Stosunek długości do szerokości
	Próba (szt.)	Średnia (cm)	Próba (szt.)	Średnia (cm)	
Męcikał 6	32	2,7	83	0,81	3,3
Męcikał 7a	36	2,5	99	0,75	3,3
Męcikał 7b	29	2,5	74	0,77	3,2
Męcikał 11	37	2,7	106	0,80	3,3
Zbrzyca 2	26	2,6	103	0,81	3,2
Swornegacie I	73	2,1	215	0,80	2,7
Swornegacie IIA	70	2,1	100	0,85	2,4
Swornegacie IIB	25	2,0	70	0,80	2,6
Swornegacie III	17	1,8	70	0,75	2,5
Swornegacie VI	15	1,8	70	0,85	2,2
Koronowo 5	22	2,2	52	0,82	2,7

Na obszarze dorzecza Brdy badania w tym zakresie przeprowadził A. Boguszewski, przy czym rozważył on jedynie inwentarze ze Swornigaci (I, IIA, IIB, III, VI), pozyskane wcześniej przez S.K. Kozłowskiego (A. Boguszewski 1981). Wyniki jego pracy potwierdzają hipotezę o zróżnicowaniu wiórów późnomezolitycznych, lecz nie przyczyniają się do rozpoznania lokalnych preferencji technologicznych. Brak postępu w tym zakresie także u T. Galińskiego, który dla wybranych zespołów (m.in. Dobra 53, Tanowo 1-2, Grzeczka 7, Szczecin-Jezierzyce 19) dokonał analizy metrycznej wiórów, nie ujawniającej, jego zdaniem, szczególnych różnic zarówno pomiędzy poszczególnymi inwentarzami, jak i sposobami pozyskiwania w nich półsurowca (Galiński 1992, s. 86). Zespoły południowokaszubskie opracowane zostały przez Z. Bagniewskiego wyłącznie pod kątem taksonomii grup narzędziowych (Bagniewski 1987).

Sytuacja ta ulega zmianie, gdy włączymy w krąg rozważań dalsze stanowiska znad górnej Brdy, znane dotąd wyłącznie z typologii narzędzi (Męcikał 6, 7a, 7b, 11, Zbrzyca 2). Dzięki nim zyskujemy dodatkowy argument na rzecz przynależności zespołu z Koronowa do określonej tradycji stylistycznej (tab. II). Średnie wartości metryczne, dla prób statystycznie reprezentatywnych, skupiają się w dwóch kompleksach. Do pierwszego z nich należą Swornegacie I, IIA, IIB, III i VI oraz Koronowo 5. Przeciętne długości całych wiórów sięgają na tych stanowiskach 2,0-2,2 cm, zaś szerokości 0,7-0,8 cm. Stosunek długości do szerokości półsurowca wiórowego wynosi 2,6. Nieomal identyczne wartości odnotowano dla stanowiska Bydgoszcz-Jachceice III, położonego u ujścia Brdy do Wisły (Woźny 1987, s. 73). Drugą grupę tworzą inwentarze z Męcikału (6, 7a, 7b, 11), Zbrzycy 2 i Swornigaci 6. Średnie długości wiórów obejmują wąski przedział 2,5-2,7 cm, natomiast szerokości bliskie są zawsze 0,8 cm. Stosunek długości

Tabela III. Eksploatacja wiórowa i odłupkowa na wybranych stanowiskach mezolitycznych w dorzeczu Brdy

Typ eksploatacji*	Stanowisko					
	Męcikał 6	Męcikał 11	Zbrzyca 2	Męcikał 7a	Męcikał 7b	Koronowo 5
odłupkowa %	25,2	12,3	14,0	15,8	12,9	20,0
wiórowa %	10,9	11,2	14,2	16,5	15,8	28,0

* – Udział procentowy obliczony w stosunku do całości inwentarza.

do szerokości półsurowca wiórowego w Swornigaciach 6 wynosi 3,1, zaś w Męcikale (6, 7a, 7b, 11) oraz Zbrzycy 2 posiada zaskakująco ujednoliconą wartość 3,3 (Woźny 1987, s. 74).

Odrzucamy opinię T. Galińskiego, jakoby analiza metryczna zespołów późno-mezolitycznych nie ujawniała preferencji w pozyskiwaniu półsurowca (Galiński 1992, s. 85-86). Istotne uzupełnienie wyróżnionych wyżej ugrupowań zawiera jednak praca tego autora. Na podstawie wieloaspektowych badań typologicznych zarysowany został w niej, jak wspominaliśmy, podział stanowisk pomorskich na związane z kompleksem Duvensee (m.in. Męcikał 11, Męcikał 6, Zbrzyca 2, Swornegacie 6) oraz z kompleksem Maglemose (m.in. Swornegacie I, IIA, IIB, III, VI) (Galiński 1992, s. 106-108). Morfometrię półsurowca wiórowego z Koronowa przetransponować możemy obecnie na ujęcie taksonomiczne i włączyć omawiane stanowisko do kręgu stylistyki postmaglemoskiej.

W zakresie udziału głównych grup produkcyjnych wśród ogólnej struktury inwentarza, na stanowisku w Koronowie zauważamy niewielką przewagę eksploatacji wiórowej nad odłupkową. Podobne proporcje występują na kaszubskim stanowisku Męcikał 7b. Zespoły ze Zbrzycy 2, Męcikału 7a i 11 charakteryzuje równowaga wykorzystania wiórów i odłupków, natomiast Męcikał 6 wyróżnia dominacja eksploatacji odłupkowej (tab. III). Powyższe spostrzeżenia pozwalają stwierdzić, z pewną dozą ostrożności, iż ogólną tendencją w zespołach późno-mezolitycznych dorzecza Brdy jest stan bliski równowagi eksploatacji wiórowej i odłupkowej (Woźny 1987, s. 56). Odstępstwa od niej w Koronowie 5 i Męcikale 6 wynikają prawdopodobnie ze zróżnicowania funkcjonalnego jednostek siedliskowych. Zbliżoną interpretację zawierają publikacje stanowisk Wistka Szlachecka III/60, XIII/60/62 i Wieliszew XIII/60 (Schild, Marczak, Królik 1975, s. 114-126). Zdecydowane różnice widoczne są przy porównaniach postmaglemoskich inwentarzy z dorzecza Brdy, z zespołami pieńkowskimi. Ostatnie z nich odznaczają się przewagą wiórów, w Czernichowie 1 siedmiokrotną, w Płazówce II absolutną (brak odłupków sensu stricto) (S. K. Kozłowski 1968, s. 36).

4.2. TYPOLOGIA NARZĘDZI KRZEMIENNYCH

Sytuacja kulturowa w mezolicie na Pomorzu wschodnim, również nad Brdą, przedstawia mozaikę przenikających się wpływów i tradycji wytwórczości krzemiennej. Tadeusz Galiński opisał specyfikę zespołów pomorskich w zakresie frekwencji i współwystępowania form narzędziowych. Pierwsza grupa zespołów nawiązuje, jak wiemy, do kompleksu Duvensee i posiada zwarty zestaw zbrojników, co przejawia się w silnych wzajemnych związkach, łączących m.in. inwentarze Męcikał 11, Męcikał 6, Zbrzyca 2 z zespołami zachodniopomorskimi (Tanowo 1, Szczecin – Bukowo 1, Tanowo 2). Podstawowymi typami zbrojników są tyłczaki (Stawinoga i łukowe), trójkąty równoramienne, półtyłczaki o długim półtyłcu i trapezy (Galiński 1992, s. 107). Druga grupa obejmuje wiele zespołów pomorskich ze zróżnicowanymi formami zbrojników (zbrojniki Nowy Młyn, wiórki z retuszowaną podstawą, trójkąty rozwartokątne o małym boku krótkim, trapezy i inne). Kompleks ten posiada wprawdzie genezę postmaglemoską, ale poszczególne inwentarze nie ujawniają wysokich wzajemnych związków (Dobra 53, Szczecin– Jezierzycze 1, Ostrowo 5, Jastrzębia Góra 4, Swornegacie I-III, V-VI i inne) (Galiński 1992, s. 108). Zarówno Z. Bagniewski, znacznie bardziej uszczegóławiający ten podział, jak i T. Galiński, wyróżniają trzeci składnik mezolitu pomorskiego, bliski kulturze janisławickiej, obecny wyłącznie nad Brdą jako dodatek zbrojników Wieliszew w zespołach kaszubskich (Bagniewski 1987, s. 111).

Inwentarz z Koronowa 5 zaliczamy do “grupy II” T. Galińskiego, lub inaczej do “grupy chojnickiej kultury chojnicko-pieńkowskiej”, akceptowanej przez Z. Bagniewskiego w dorzeczu Brdy (Bagniewski 1996, s. 127-131). Zaliczenie takie umożliwia obecność na omawianym stanowisku zbrojników typu Nowy Młyn, półtyłczaków pieńkowskich, trójkątów rozwartokątnych o małym boku krótkim, wiórków z retuszowanymi bokami oraz trapezów. (Galiński 1992, s. 107-109).

5. ZAKOŃCZENIE

Przedstawione analizy stwarzają wrażenie łatwego włączenia zespołu z Koronowa w zakres systematyki kulturowej późnego mezolitu dorzecza Brdy. Liczne świadectwa wskazują jednak na skomplikowany charakter ekosystemu mezoholocenijskiego (Galiński 1992, s. 164-167). Z wędrówką ku południowi grup zamieszkujących w okresie borealnym północ Niziu, wiązał S.K. Kozłowski genezę tzw. wspólnoty postmaglemoskiej, m.in. kultury chojnicko-pieńkowskiej (J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1977, s. 314-315). Równocześnie wysuwane są hipotezy, iż w warunkach atlantyckiego *optimum* klimatycznego elementy technologiczno-typologiczne kompleksu maglemoskiego przejmowane były przez mieszkańców krain nadbałtyckich, jako bardziej efektywne dla gospodarki myśliwsko-zbierackiej (Galiński 1992, s. 166).

Niezależnie od tego, wykazaliśmy odrębność cech morfometrycznych półsurowca wiórowego z Koronowa na tle analogicznych preferencji w Swornigaciach I, IIA, IIB, III i VI. Wymienione inwentarze odbiegają od standardu metrycznego zespołów z Męcikału 6, 7 i 11 oraz Zbrzycy 2, a równocześnie posiadają odmienny od nich zestaw

narzędzi. Morfometria bliska jest pojęciu stylu, związanego ze specyficznym, charakterystycznym wykonywaniem czegoś, uzależnionym od konkretnego czasu i miejsca. Model J. Sacketta zakłada integralne powiązanie stylu ze zmiennością formalną wytworów materialnych – artefaktów (Minta-Tworzowska 1994, s. 160). Narzędzia i półwytwory odznaczają się cechami zarazem utylitarnymi i znaczącymi w kontekście historycznym.

Wióry krzemienne w grupach chojnickiej oraz pieńkowskiej “kultury chojnicko-pieńkowskiej” służyły głównie do produkcji zbrojników. Spotykamy jednak w dorzeczu Brdy, także w Koronowie, na terytorium “chojnickim”, wiórowe grociki “pieńkowskie”. Fakt ten uzasadniał połączenie obu grup w nadrzędną jednostkę taksonomiczną. Formy półsurowca, podlegając presji stylu, a nie tylko funkcji, kształtowane były konsekwentniej od sugerowanych typów narzędzi. Kolejny przykład w tym zakresie stanowią średnie rozmiary skrobaczy późnomezolitycznych znad Brdy. Dla pięciu bogatych inwentarzy (Bydgoszcz – Czersko Polskie, Męcikał 6, 7a, 7b, 11), długości tych narzędzi nie przekraczają 2,0 cm, szerokości 1,5 cm zaś grubości oscylują wokół 0,5 cm. W większości zespołów pieńkowskich są one bardziej masywne i dłuższe, określane przez S.K. Kozłowskiego jako typy średnie dominujące nad drobnymi (Woźny 1987, s. 90). Również wśród drapaczy z Koronowa oraz całego dorzecza Brdy, dominują krępe formy odłupkowe. Odmienny obraz przedstawiają inwentarze pieńkowskie, z licznymi drapaczami wiórowymi, marginalną natomiast rolę odłupkowych (Woźny 1987, s. 91).

Jak sądzimy, przeprowadzone wnioski potwierdzają sugestie B. Gintera, który oddzielając grupę chojnicką od pieńkowskiej i włączył ją do kręgu tradycji skandynawskich. Grupę pieńkowską interpretował natomiast jako pewien chronologiczno-typologiczny horyzont, charakteryzujący się mikrolityzacją i określonymi formami zbrojników, przy czym zawierałby ów horyzont elementy właściwe dla lokalnych jednostek kulturowych, na podłożu których powstawały inwentarze pieńkowskie (Woźny 1987, s. 100). W takim modelu mieściłaby się różnorodność i kompatybilność zbrojników “komornickich”, “pieńkowskich” oraz “chojnickich” w dorzeczu Brdy. Dla potwierdzenia tego niezbędne są badania dalszych stanowisk późnomezolitycznych na Pomorzu wschodnim, rozpatrywanych w kontekście typologii i stylu wytwórczości krzemiennej. Dopiero wieloaspektowe analizy stwarzają możliwość dotarcia do specyfiki pojedynczego inwentarza, jak Koronowo 5, a także regionalnej tradycji, którą on wyraża.

*Zakład Archeologii
i Historii Starożytnej WSP
w Bydgoszczy*

BIBLIOGRAFIA

- Bagniewski Zbigniew
1987 *Mezolityczne społeczności myśliwsko-rybackie południowej części Pojezierza Kaszubskiego*, Wrocław.
- 1996 *Mezolit Pojezierza i Równiny Drawskiej*, "Studia Archeologiczne" 28.
- Balcer Bogdan
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem polskich*, Wrocław.
- Boguszewski Andrzej
1984 *Mezolityczne materiały chojnicko-pieńkowskie ze stanowiska w Swornigaciach, woj. bydgoskie*, WA 46, s. 57-72.
- Boiński Michał
1985 *Szata roślinna borów tucholskich*, Warszawa.
- Cyrek Krzysztof
1983 *Uzyskiwanie i użytkowanie surowców krzemiennych w mezolicie dorzeczy Wisły i górnej Warty*, Prac. Mat. Łódź, 28.
- Galiński Tadeusz
1992 *Mezolit Pomorza*, Szczecin.
- Galon Rajmund
1953 *Morfologia doliny i sandru Brdy*, Tow. Naukowe w Toruniu, "Geografia i geologia" 6.
- Heller Michał
1992 *Filozofia świata*, Kraków.
- Hjelmoos - Ericsson Mervi
1981 *Holocene development of Lake Wielkie Gacno area, northwestern Poland*, Lund.
- Kozłowski Janusz Krzysztof
1980 *Technological and Typological Differentiation of Lithic Assemblages in the Upper Paleolithic*, [w:] *Unconventional Archaeology*, Wrocław.
- Kozłowski Janusz Krzysztof, Kozłowski Stefan Karol
1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.
- Kozłowski Stefan Karol
1967 *Z problematyki polskiego mezolitu (cz. 4). O mezolicie Polski pn.-wsch. i terenów sąsiednich*, A Polski 12.
- 1968 *Materiały mezolityczne ze stanowiska II we wsi Płazówka, pow. Kolbuszowa, "Światowit" 29.*
- 1972 *Pradzieje ziem polskich od IX do V tys. p.n.e.*, Warszawa.
- Minta-Tworzowska Danuta
1994 *Klasyfikacja w archeologii jako sposób wyrażania wyników badań, hipotez oraz teorii archeologicznych*, Poznań.
- Nowicka Janina
1958 *Wydmny na sandrze Brdy*, "Zeszyty Naukowe UMK", Geografia 4.
- Ostojka-Zagórski Janusz
1995 *Syndrom koncepcji Józefa Kostrzewskiego w polskich badaniach nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w latach 1939-1989*, "Komunikaty Archeologiczne" 7, s. 15-32.
- Potemski Czesław
1963 *Pradzieje Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego*, Bydgoszcz.
- Rączkowski Włodzimierz
1987 *Kultury neolityczne na Pojezierzu Krajeńskim*, Poznań.

- S c h i l d Romuald
1975 *Późny paleolit*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, I, Wrocław.
- S c h i l d Romuald, M a r c z a k Maria, K r ó l i k Halina
1975 *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*, Warszawa.
- S z y m c z a k Karol
1982 *Styl technologiczny wiórów krzemiennych. Badanie na przykładzie późnomezolitycznych zespołów kultur janisławickiej i chojnicko-pieńkowskiej*, WA 47, s. 131-143.
- W a g a Tadeusz
1931 *Kultura nadodrzańskiej ceramiki sznurowej w Wielkopolsce*, Poznań.
- W i ę c k o w s k a Hanna
1975 *Mezolit*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, I, Wrocław.
- W o Ź n y Jacek
1987 Mezolit na sandrze Brdy, mpis w *Instytucie Archeologii i Etnografii UMK*, Toruń.

JACEK WOŹNY

NEOLITHIC CAMP AT KORONOWO, SITE 5,
BYDGOSZCZ PROVINCE
(STUDIES ON CHOJNICE GROUP IN BRDA RIVER BASIN)

(Summary)

The paper presents Mesolithic flint material from Site 5 at Koronowo, Bydgoszcz province. It was discovered following information in T. Waga's monographic work on Coded Ware culture in Great Poland (Poznań 1931). This pre-W.W.II publication describes vast collection of segments, including 24 trapezes, numbering to a few dozens of artifacts, and also accompanying them scrapers, endscapers, cores and numerous small blades. According to T. Waga the site yielded also a few potsherds of the Corded Ware culture and one heart-shape arrowhead. This important material has never been utilized in studies on Mesolithic of Pomerania.

Artifacts from T. Waga's survey have got lost. It is possible, however, to reconstruct their original location within the village of Koronowo. In 1987 and 1995, during surface survey of this site, there was collected an assemblage of 300 Mesolithic artifacts, all found in compact concentration of 50 sq., meters, on terrace VI of Brda. It includes 26 tools, 18 cores, 141 blades and flakes and 150 small splinters. Segments from the site at Koronowo are represented by small triangles of obtuse angle, points of the Nowy Młyn type, truncated blades of the Pieńków type, trapezes, and others. These artifacts indicate that the site is relations with the late phase of the Chojnice group (turn of Atlantic and Sub-Boreal periods).

Context analysis of the assemblage from Koronowo utilized stylistic elements of the raw material. It was because Mesolithic inventories in the Brda basin contain often tool types of various taxonomic units. Metric characteristics of blades from site 5 at Koronowo are close to related parameters recognized in following assemblages: Swonegacie I, IIA, IIB, III, VI, and Bydgoszcz-Jachcice. The literature assigns these assemblages on the ground of typology, disregarding style, to the circle of post-Maglemose tradition. Uniform parameters of blades from Męcikał 6, 7a, 7b, 11, and from Zbyrzyca, place them into a separate group, that was being associated with Duvensee tradition.

In the scope of technology, the balance between blade and flake use is observed in the Brda basin. Nevertheless slight deviations from the rule noticeable in the material from Koronowo and Męcikał 6, assemblages from Brda basin are different from the material related to lowland "Pieńków group", in which blades prevail. Stylistic characteristics of flint endscapers and scrapers give us arguments against linking these units with "Chojnice-Pieńków culture" understood as entirety. The artifacts in question in the Brda basins are short and small, while in Great Poland they are more robust and longer. The results of analyses presented in the paper corroborate with B. Ginter's hypothesis that the Chojnice group should be understood as an independent, *sensu stricto* post-Maglemose unit, while the Pieńków is a stylistic trend absorbing older traditions and being transformed by their influence.

Translated by Jerzy Kopacz

